

Előszó

A konfliktusok során elszenvedett sérelem megtorlása kezdetben az egyénre hárult, aki képességei szerint a saját erejére támaszkodva érvényesíthette érdekeit. Ennek legfontosabb módja a magánharc volt; ezt a szemben álló felek ereje, ügyessége döntötte el. Később az állam, miután korlátok közé szorította a magánbosszút, átvette a bűncselekmények megtorlásának terhét. Tette ezt azért, hogy ne a sértettnek vagy hozzátartozóinak kelljen az elkövetőt üldöznie, valamint azért, mert a deviáns cselekmények az államra és az egész társadalmi rendszerre nézve súlyos veszélyt jelentettek. A büntetőjogi felelősség alapja így az egyéni helyett a közösségen esett sérelem lett.

Az állam azzal, hogy magára vállalta a bűnüldözés terhét, azt is ki mondta, hogy az igazságot ő szolgáltatja. A bűncselekményt szenvedett személy ebben a folyamatban viszont mellékszereplővé vált: sérelmét csak szűk körben orvosolhatta, és a magánszféra védelméhez, valamint a biztonsághoz fűződő érdekeit sem védték garanciális szabályok. Az elv szerint, ha az állam átvállalja a bűnüldözés terhét, s ezzel áldozatot hoz az igazság oltárán, ezt másoknak is meg kell tenniük. Még akkor is, ha éppen ők szenvednek sérelmet, válnak maguk is áldozattá.¹

A vád tehát közfunkcióvá vált, s a büntető igény érvényesítése felett csak az államközösség rendelkezhetett. Éppen ezért a vád képviselője az ügyész feladata lett. Ezt a legkövetkezetesebben a francia vádképviselői rendszer valósította meg azáltal, hogy elhitette az állami szervek mindenhatóságát. Az egységes nemzetállamra törekvő polgárságnak a központosító törekvései így jogi formát is öltöttek.

1 Farkas Á.: Áldozatvédelem és büntetőeljárás, Magyar Jog, 1993/12. sz. 760. o.

A francia minta gyorsan elterjedt Európában, és megjelent a Magyarországra is kihatással lévő német, illetve osztrák rendszerben is. A nálunk megvalósult vádképviselet alap gondolata tehát egybecsengett a francia megoldással. Különbség volt viszont, hogy a német területeken – az „állami gyámkodás kegyeként” – az enyhébb súlyú bűncselekmények egy része esetén, az officialitás elve megtört, és a vád képviseletét a sértett magánvádlóként látta el,² bár ez csak kivétel volt a főszabály alól, miszerint a vád közfunkciót jelentett. Utóbbi egyben arra is utal, hogy a sérelmet szenvedett egyén kizorult az igazságszolgáltatás perifériájára. Találó *Nils Christi* megjegyzése, miszerint az állami hatalom kisajátította az áldozat és az elkövető vitáját; az igazságszolgáltatás csak arra jó, hogy fájdalmat okozzon.³ Mint ahogy *Bárd Károly* is írja, „a sértett rég trónfosztott szereplője a büntetőjognak és az igazságszolgáltatás rendjének. Az eljárás hivatásos résztvevői végérvényesen eltulajdonították a közvetlenül érintettek konfliktusait. A per egykori ura, a vádfunkcióval korlátlanul rendelkező sértett a modern eljárási rendszerekben alig több, mint a tanúk egyike. A büntetőjogi szankció elsődleges célja már rég nem a sértett kompenzációja, sem anyagilag, sem pedig lélektanilag.”⁴ A jogszabályok által meghagyott lehetőségek pedig a jogalkalmazás folyamán tovább szűkültek, és a sértett régóta kívülállóként, kiközösítettként tengődik az eljárásban; tájékozatlanul és kiszolgáltatottan tapogatózik a jogalkalmazás világában. A bonyolult hivatalos nyelvből nem sokat ért, hiszen napjainkban a törvények többsége elveszítette közérthetőségét, és szövevényes szabályok rendszerévé vált. *Peters* szavaival élve, a büntetőjog fejlődése folyamán mind az anyagi, mind az eljárási jog világa a „hivatá-

2 Koczka Cs.: A sértetti vádképviselet múltja, jelene, jövője, Ügyészi Értesítő, 1992/1. sz. 33. o.

3 Lásd részletesen Christi, N.: A fájdalom korlátai, Európa Kiadó, Bp., 1991, 5. o.

4 Bárd K.: „Alkalmazott” viktimológia Észak-Amerikában, Magyar Jog, 1984/1. sz. 21. o.

sosok” területe lett. A világos tárgyalási stílus is már a múlté.⁵ S ami talán még ennél is rosszabb, hogy a sértett sokszor segítség nélkül próbál érvényt szerezni jogos érdekeinek, és ahelyett, hogy elégedetten távozna a per végén, ehelyett újabb és újabb viktimizációja valósul meg az eljárásban.⁶

De vajon tényleg egyedül van-e a sértett a büntetőeljárásban, vagy éppen ellenkezőleg: érte mozdulnak a hatóságok? Igaz-e, hogy az ügyész voltaképpen nemcsak vádló, hanem a sértett védője is?

Tóth Mihály szerint ez nincs így, mert az emberek jelentős része nem azt gondolja, hogy a jogalkalmazó segíti a sértettet; sőt, ő inkább áldozata, mintsem védenca a hatalomnak.⁷ Ugyanakkor a sérülékeny és kiszolgáltatott csoportok tekintetében az ún. érzékenyítés nemcsak a társadalom tágabb, hanem az igazságszolgáltatás szűkebb világát is elérte. Az emberi jogok térhódítása a terhelti jogokon túl ma már a sértetti jogokat is érinti, a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségeknek köszönhetően. Persze itt is igaz a tétel, miszerint minden jog annyit ér, amennyi megvalósul belőle. Mindenesetre az egyes sértetteket (és nem csupán őket) érintő különleges bánásmód szabályozása 2015 óta a magyar büntetőeljárás törvény része. A 2017. évi XC. tv, az új Be. önálló fejezetet szentel ezeknek a szabályoknak. Ha nem is külön részben, hanem szétszórtnan szabályozva, de már az 1989. évi XIX. törvény (továbbiakban: régi Be.) is ismerte az elesett csoportokhoz tartozó személyek

5 Peters, K.: Beschleunigung des Strafverfahrens und die Grenzen der Verfahrensbeschleunigung, in: Strafprozess und Reform, Neuwied - Darmstadt, 1979, 83-85. s.

6 Fenyvesi Cs.: Erőszak a büntetőeljárásban (A másodlagos viktimizáció alanyai) Előadás. Elhangzott a Magyar Pszichológiai Társaság V. Nemzetközi Kongresszusán; Bp., 2002. március 20-23.

7 Tóth M.: Az ügyész, a „tollfosztó”, in: Büntető eljárásjogi olvasókönyv (szerk. Tóth M.), Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 125. o.

esetében az egyéniesítés szempontjainak a figyelembevételét. 2015 előtt a régi Be.-ben és azt megelőzően az 1973. évi I. törvényben (továbbiakban: '73. évi Be.) a sértett feljelentőként vagy magánindítvány előterjesztőként, illetve tanúként a sérelmére elkövetett bűncselekmény miatt indult büntetőeljáráásban, az állami büntetőigény érvényesítése tekintetében bár kulcsfontosságú szerepet töltött be, de ez mindössze annyi volt, hogy egyfajta információforrást jelentett a hatóságok számára. Röviden kifejezve: a bűncselekmény áldozata sértetti szerepben többnyire a feljelentők és a tanúk egyike volt.

Mint ismeretes, Magyarországon csaknem harminc évig a '73. évi Be. rendelkezett a sértetti jogokról. A jogszabály túlélte a rendszerváltást. Kisebb-nagyobb „kényszerű változtatások után” képes volt még csaknem 15 évig „szolgálni egy új társadalmi, gazdasági, politikai rendszert”.⁸

Valóban, a hetvenes évek elején elfogadott jogszabály több változtatást élt meg: a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején sokszor módosították a '73. évi Be.-t, de akkoriban nem a sértett szerepének erősítése, hanem a fair eljárás betartása volt a cél, melyet úgy lehetett elérni, ha az eljárás alá vont személynek a jogállamiságból eredő jogait garantálták. Így az intézkedések elsősorban a terhelt védelmét szolgálták.⁹ A 20. század végétől viszont már egyre többen sürgették, hogy a sértett nyerje vissza méltó helyét és szerepét a büntetőeljárásnak nevezett drámában.

8 Király T.: A magyar büntetőeljárási jog fél évszázados történetének vázlata, Belügyi Szemle, 2003/1. sz. 17. o.

9 Küng-Hofer, R.: Die Beschleunigung des Strafverfahrens unter Wahrung der Rechtsstaatlichkeit. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1984, s. 32.

A legjelentősebb változtatásra 2015-ben került sor.¹⁰ Ekkor azért módosították a régi Be.-t, mert meg kellett felelnünk a 2012/29/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv (továbbiakban: sértetti irányelv) rendelkezéseinek.¹¹ Ezt megelőzően, még a 21. század hajnalán, a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat (továbbiakban: sértetti kerethatározat) szabályaihoz igazítottuk büntetőeljárásunkat.¹²

Ugyanakkor a jogok megadása nem elég, szükséges az is, hogy a jogok korlátozását lehetetlenné tévő garanciákat is beépítsék az igazságszolgáltatás rendjébe. Ezen túlmenően pedig azt is el kell érünk, ahogy erről már szó volt, hogy a törvényben kinyilvánított jogok a hétköznapi jogalkalmazásban is érvényesüljenek.

Jelen könyv célja, hogy a sértetti jogok bemutatásán túl felhívja a figyelmet a mindennapi joggyakorlás nehézségeire.

Azzal mindenki egyetért, hogy a bűncselekmény áldozatának szerepét kutatni, az egyik legnemesebb cél. Számos kriminológiai és bün-

10 2015. évi CLI. törvény: A bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló, 2012. október 25-i 2012/29/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv átültetése érdekében szükséges egyes törvények módosításáról.

11 Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

12 Az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB (2001. március 15.) számú kerethatározata a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról.

tetőjogi tanulmány, valamint empirikus megfigyelés jelzi azt az utat, ahol a jogalkotónak haladnia kell.¹³

Napjaink jogpolitikája már nemcsak az elkövetők megbüntetését hangsúlyozza, hanem meg akarja érteni a bűnözés mélyebb összefüggéseit, az elkövető, az áldozat és a közösség vonatkozásában is.¹⁴ Az áldozatok/sértettek jogi helyzetére vonatkozó nemzetközi dokumentumok pedig azt várják el a törvényhozótól, hogy a büntetőeljárásban részt vevő személyek jogállami igazságszolgáltatásban gyakorolhassák jogait, teljesíthessék kötelezettségeiket. Az állam pedig e kötelezettségének teljesítése mellett azt sem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a büntetőeljárás hatékony és gyors legyen, mert az igazságszolgáltatás működőképessége ezt is megkívánja. Így az ideális büntetőeljárásban több követelménynek kell érvényesülnie: egyfelől üldözni kell a bűncselekményt elkövetőket, és az eljárásban sértettként fellépő áldozatoknak aktív legitimációt kell adni, de másfelől azt is biztosítani kell, hogy a gyanúba vont személyek jogai ne sérüljenek (fair eljárás), és az eljárást záros határidőn belül befejezzék. A harmadik szempont pedig, hogy a bűncselekményt el nem követő személyeket ne zaklassák.

A most megjelenő könyvben a büntetőeljárásban sértettként fellépő áldozat szerepét elemzem, s ezzel összefüggésben más kérdéseket is felvetek. Céljaim között a sértett nehéz helyzetének bemutatása mellett az is szerepel, hogy egyfajta kitekintést nyújtsak a jogszabályi változásokra, összehasonlítva a múlt és a jelen megoldási módjait.

13 Lásd például! Barabás A. T.: Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában. Budapest, 2004.

14 Fehér L.: Erőszakos bűnözés - bűnözéstől való félelem; In: Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 33. sz., (szerk.: Irk F.) OKRI, Budapest, 1996, 36. o.

A könyv elején a legalitás és az opportunitás elveire épülő eljárási rendszereket azért tekintem át, mert véleményem szerint a kettő közötti választástól is függ, hogy a sértettnek a jogalkotó milyen jogszabályokat biztosít. Az ezt követő részben ismertetem a téma szempontjából jelentős korábbi és jelenlegi nemzetközi, valamint hazai dokumentumokat, majd a könyv a resztoratív igazságszolgáltatás XXI. századi esélyeinek a bemutatásával folytatódik. A könyv középpontjában természetesen a sértettnek a jogszabályok által körülhatárolt eljárási helyzete áll. Ennél a résznél kitérek a jogalkalmazói gyakorlatban felmerülő és a sértett jogainak törvényes korlátozására további lehetőséget teremtő kérdésekre.